

ÜSLUP YENİLENMELERİ DÖNEMİ

Dilmurad Haldarov*

Özet:

Makalede edebiyatşinaslıktaki üslup ıstılahı, onun öğrenilme tarihi ve üslup ilmiyle ilgili görüşler hakkında söz yürütölmüştür. Nitekim, çağdaş özbek edebiyatıyla daha yakından tanışmak imkanumuu sağlamak amacıyla kardeş türk edebiyatı bilginleri ve kitap okurlarına son dönem özbek nesri, özellikle kıssa türündeki kendine özgü üslup özelliklerini incelemek göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: üslup, eser üslubu, yazar üslubu, sanatçı üslubu, individüel üslup.

Resume:

In the article the author deals with the term of style in the literature, its history of investigation and outlooks which are connected with theory of style. Therefore, the aim is to explain the stylistic peculiarities of the short genre in last uzbek prose to the readers and Turkish scholars who have a chance of knowing closer with uzbek literature.

Key words: style, artistic work art style, creator's style, individual style.

Orta Asya türk edebiyatşinaslığında üslup ıstılahının unsurları hemde terkibiyle ilgili ilmi görüşler XX.yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Sayılı ilmi çalışmalar hariç uzun süre rus ve diğer yabancı araştırmacıların görüşleri etkisinden kurtulamamıştır. Yani herçeşit edebi eser incelemesine ait çalışmalarda özellikle rus ve diğer yabancı edebiyatşinaslarının ilmi görüşleri örnek olarak aktarılmıştır. Özbek edebiyatı bilgini, profesör Hamidulla Baltabayev'in "NESİR ve ÜSLÛP" monografisi gerçi nesir üslubu incelemesine ithaf edilmişse de, işte bu ihtiyacın biraz olsa da karşılanması için atılmış ciddi adım sayılır. Özbekistan'da işbu monografi 90. yılların başında yazılmıştır. 2006 yılında ise türkçeye aktarılmıştır (aktaran Yusuf AVCI). Yapıt tercümesinin yine bir özelliği şu: sanatın sosyal anlaşılması nasıl ve hangi şekilde oluştuğu, onun sanat ortamına

* Özbekistan Cumhuriyeti, Özbekistan Milli üniversitesi
öğretim görevlisi/
nodirbek_82@mail.ru

gösterdiği zarar hakkında bilgi almak imkanını veriyor. Ayrıca, tercüme eseriyle tanışmış türk edebiyatı bilginleri 70 seneli istibdat döneminde “komşu hudut” sanat alanında vuku bulan olaylar hakkında bilgiye sahip olacaklar.

Özbekistan Cumhuriyeti bağımsızlığı edebi esere kendisinin verimli etkisini göstermiştir. Bağımsızlık yıllarında müstebit düzen dönemindeki insanların dert ve dünyasını yansıtan nesri eserler çoğalmıştır. Onlarda toplumu herçeşit gaye ve talimat kabuğunda bocalayarak, zıtlıkların girdabında yansıtmaktansa, insanın iç “ben”liğinde gerçekleşmekte olan olaylar, sosyal hayatta insan kendine özgü yaratık olduğu, işte bu yaratığın sihir ve sırları nasıl ve neler olduğu hakkında yazmaya başlamışlardır.

Ciddi göz atılırsa, son dönem özbek nesrinde yıllarca okur alışmış aydınlık yerini karanlık, çeşitli güzel kokular yerini kötü kokular aldığını hemde mahlukatlar içinde üstün yaratık sayılmış insanın olumsuz taraflarını da ele alan sanat örnekleri yaratılmıştır. Çünkü XX.yüzyılın sonunda sosyal hayatta vuku bulan tenezzül, “SSSR” denmiş büyük imparatorluğun parçalanma aşamasına gelmiş olması, Şura adamlarının itikadına dönüşmüş sahte talimatın esası abes olduğu ve insan gönlünde oluşmuş kopukluk herkesi bir daha düşünmeye sevketti. Artık insan dünyadaki mevki, kendisinin kim ve ne olduğu hususunda ilgilenmeye başladı. Tabii ki toplumun önde gelen sanatçıları tefekküründe oluşmuş böyle bir ruh sanat eserlerinde de kendi yankısını bulmuştur. Özellikle bu olay epik eserin kıssa türünde hissedilir bir şekilde kendisini belirtmiştir.

Şayım Bötayev, Nazar İşankul, Şadikul Hamra, Abdukayum Yoldaş, Uluğbek Abduvahab ve diğer bir kaç yazarların eserlerinde kendine özgü yansıtma ve yazma üslupları edebiyat ortamı tarafından olumlu değerlendirilmiştir. Onların eserlerinde çağdaş özbek yazarlarının üslubu net olarak belli olmaktadır. Örneğin yetenekli yazar, özbek nesrinde gelenekdışı modern üslubundaki eserleriyle tanınmış Nazar İşankul sanatına, bilhassa onun “Siyah Kitap” eserine başvuralım. Eser tek bir insan kaderi, istirapları hakkındadır. Edebiyatın sosyalleşmesi kuvvetlendiği dönemlerde tek bir şahıs-ferde ait olaylar dikkate alınmıyordu. “Siyah Kitap” eserinde olaylar, duygular, felsefi fikir-görüşler ve ruhi izlenimler

birinci şahıs tarafından aktarılıyor¹. Yazar üslubunun sırrı şurada: eserde ele alınan şahıs - komünist partisi talimatını gönlünde yerleştirmiş, onu kendi hayatına kılavuz yapmış ve çocukları eğitime de sokmuş, sonuçta kendi hatasını anlamış yetmiş yaşlarındaki öğretmen okuyucuya detaylı olarak yansıtılır. O kendisinin 42 seneli faaliyetiyle ilgili mülhaza yürütürken: “Ben insanın ululuğu, güzel faziletleri, baba ve çocuk görevi, aile ve iyi geçimi, toplum ve insan ilişkileri, ahlak ve aşka ait 42 sene ders verdim, şimdi anlamaktayım: 42 sene insanlara yalan söylemişim” (197.s), diye itiraf ediyor.

Onun yüksek mevkili ilk önceki dersleri, tabii ki pek çok öğrenciyi kendine çekmiştir. Ama hayatının belli bir aşamasına ulaştıktan sonra (30 sene sonra) herşey serapa dönüşür; daha önce yaşadığı ömür iyiliğe dahil hiç bir şeyi hatırlatmıyor. Güzellik, kamillik ve iyilik düşüncelerin yerini artık vahşilik ve kötülükle ilgili görüşler almıştır. O şöyle kesin sonuca varıyor: “İnsan kötülük sanatçısı. İnsan kötülüğü büyük sanat eseri aşamasına ulaştıran tek bir canlı varlık... güzel şeylerin hepsi helakettir. Herçeşit güzelliğin ardında kötülük gizlenmiştir, güzellik kötülüğün sakın gürüntüsüdür” (198.s).

Bir birine uygun olmayan düşüncelerin biraraya gelmesi ve aynı mantığın devamı olarak aktarılması hemde eser kahramanının fevkalade derin fikirleri, onun iç dünyasında vuku bulmakta olan olaylar okuru kendiliğinden ayıklamaya götürür. Kendi mesleğini çok seven ve ilgi çekici dersler veren esrarengiz öğretmen, yani kendi kız çocuğunu öldüren işte bu katil babanın kafasına böyle hikmet dolu fikirler nerden ortaya çıktı, acaba? Yetmiş bulmuş herkes böyle sonuçlara varıyor mu? Herkes ömrü sona erdikten sonra kendi hayatına tükürüyor mu böyle? Bu olay tüm insanlara özgü özellik mi? İşte böyle sorular üzerine ciddi düşünmek lazım. Yazar bizi buna sevk ediyor. Eğer eserin iç boyutlarına, simgelerin ardında gizlenmiş anlamlara ciddi dikkat edilirse, belli bir şekilde cevap da bulunur.

İnsan çok esrarengiz bir yaratıktır. Hayat insanı öyle bir durumlara atıyorki eninde sonunda insan belli bir bakışların kümesini kendisi için kılavuz ediniyor;

¹ Nazar İşankul. “Kara Kitap”. ...Kokusu, “Şark” YAYIMEVİ, -T .; 2008 y. 193-250-s. (Alıntılar işte bu kitaptan alınarak, sayfa sayılı ... içinde gösterilecektir).

onu en doğru ve değişmez hakikat olarak kabul ediyor. Yazar zayıf fikirli kalemiyle yazılan “kara kitap”lara meftun olan kimsenin ömrü, hayatı, yani ömrünün sonu pişmanlık olduğunu simgeli, mecazi üslupte eser ruhuna sinsirir. Pişmanlık, yazık-nedamet, tövbe-tazarru her zaman nisbeten daha da yüksek değer karşısında doğuyor; belli bir hakikatı daha derin anlamak, ömür anlamını (veya anlamsızlığını) hissetmek sonucunda ortaya çıkıyor. “Kara Kitap” eserindeki ravi-söyleyen kendi ömür defteri sayfalarını çevirerek: “Ben ulu günahkarım, Efendim”,-diyor (200.s). Müellif böyle mülâhazaların netleşmesi için kahramanın hayat serüvenine göz atıyor. “Gençlikte bir kitap okumuştum, sonra tüm ömrüm boyunca aynı kitabın etkisiyle yaşadım. İşbu kitap ömrümü yöneltti. O benim için kutsal kitap sayılıyordu. Faciaların başı işte bu kitapta... Hayatta neyi yaratmışsam, aynı kitap etkisinde yarattım. Aynı kitap hükmünce hüküm yürüttüm. Çocuklarıma da aynı kitaba göre eğitim verdim, onların gönlüne de yerleştirdim bu kitabı, tek tek kelime ve satır olarak ezberlettim. Ömrümü kitabın eline sanki tavlada kızartılmış soğan gibi pişirip verdim” (200).

Bu kitap gençlik sokağında onunla karşılaşan üçlü (üçgen) sakallı – İblisin şeytani kitabıydı, elbette. Zaten üçlü sakallı ona deha olarak gözükmüş; onun sesi, konuşma ve yaşama tarzına delikanlı hayran olmuştur. Aynı kitap onun hayatı anlamına dönüşmüş, aynı kitap onu sonuçta rezil etmiştir. Herçeşit olaya aynı kitap ölçüsüyle yanaşmıştır.

Anlatan adam bir yerde: “Efendim, ben okumuş ve ömrümü ithaf etmiş insanoğlu tarihi zayıf ve güçlülere, hor görmeye layık ve hor görülmeye layıklara, sömüren ve sömürülenlere, köle ve sahiplere, koyun ve kurtlara bölünüyor” (208.s), - diye söylüyor. Toplum tarihini bu şekilde tasnif etmek yakın geçmişte aynen müstebit şura döneminde vuku bulduğu kendiliğinden akla geliyor. Bundan müellif yakın geçmiş dönemi adamı olduğu ortaya çıkıyor.

N. İşankul kendi üslubuna göre belli bir mekan adına bilerek vurgu vermiyor. Bu olay yer yüzünün herhangi bir noktasında, her türlü dönemlerde vuku bulması mümkün. O anlamda olayın yansıma boyutu genişleyiverir. Eserin kapsama boyutu sınırsızlığa doğru ilerliyor. Eser kahramanı düşünce – görüşündeki her hangi bir

felsefe ve olay eser mahiyetine yedirilir, daha doğrusu, ravinin öyküsü müellifin sanatsal tefekkür gücüyle zenginleşir, çeşitli renkler alır.

Eserde yazarın görüşü, gayesi net olarak yansiyabilir. Professör A. Rasulov belirttiği gibi: “Yazarın durumuyla sanatı arasında sım sıkı bağıllık var. Yazar yaşayan ortam, politik mefkürevi iklim, hükümdarlar adı zamanla unutulur. Ama yazar yaratan sanat eseri yaşamaya devam eder. İşte bu eserin yapıtlararasında yazarın ruhi durumu kendini her zaman belli ediyor”. Aslında “Kara Kitap”taki tasvir-yankı, ravi-rivayet edenin istirapları Nazar İşankul’a yabancı olmadığı belli. Çünkü herçeşit sanatsal bulguda sanatkarın ruhi algılamaları belli bir anlamda kendi yankısını bulmuş oluyor. Çünkü sanatkar da hür tefekküre sahip olan insan olarak olayı hissettikleri dolayısıyla görüyor ve yansıtma esnasında hissi müşahadesini sinirleyemiyor. İnsanoğlunu güzelliğe doğru sürükleyen en tarafsız harekette hemde insan kalbinde güzellik ve iyilik tohumunu ekmeye çalışan herçeşit harekette bile şan, şöhret - yüksek mevki bencilliği olabilir. Bencillik hep birinci olmaya çalışmak-bu insanoğlu fitratına özgü özelliiktir. Dikkat edilirse, müellif iblisane “program” esasında evladını eğiten toplum harap olur, şeklindeki mülahazayı ortaya attığımızı görürüz. Bu bizim görüşümüz. Halbuki, eser diğer yorumlar için de elverişli sayılır. Edebiyatşinas bilgin Abdulla Uluğov “Kara Kitap” eseriyle ilgili şöyle diyor: “Eserde “Kommonifesto”, Lenin, Stalin, Hitler, Mussolini, Mao Zu Dun, Pol Pot gibi çeşitli dönemlerde ortaya çıkan “dahiler”in gayeleri “Kara Kitap” diye nitelendirilir”.

Nazar İşankul sanatında felsefi fikir çok derindir. “Kara Kitap” kahramanı nasıl olsa da kimlik aramakta-özlüğüne nazar – göz atmakta olan, fikirleyip yaşamakta olan adamdır. Eserdeki ravi: “kendi kızımı boğarak öldürdüm. Niçin diye soruyor musunuz? Kendim de bilmiyorum. Ama artık tahammül edemiyorum. İşte beni bu kader böyle hor gördü, ben tüm günahlardan aniden kurtulmak için böyle yaptım. Şimdi çok hafifim” (194.s),- diye gönlündekileri ortaya atar.

Eserde yansıtılanlar bizim alıştıklarımıza uymuyor, yani kitapta ele alınan şahıs hayatıyla ilgili olaylar babanın ailede çok değerli şahıs sayılması, çocuklar önündeki sorumluluk, görev mecburiyeti önünde düşüncelerimize sığmıyor. Hiç

bir baba çocuğunu kendi elleriyle öldürür mü, acaba? Bu bizim tarihimize özgü olay mı? Demek yukarıdaki tasvirin başka anlamlarını aramak lazım. Çünkü şimdiki yeni görüşlü – çağdaş eserler değişik simgelere esaslanmaktadır. Bilhassa Nazar İşankul ifade üslubunda beklenmedik teşbih-benzetme, simge, temsiller bol bol rastlanır. Haklı soru ortaya çıkıyor: Niçin kız çocuk öldürülür? Anneler gelecek neslin yaratıcıları değil mi aslında? Ama tersi olursa o zaman ne? Çünkü kız üçlü sakallıdan hamile oluyor. Üçlü sakallının kara kitabı ravi ömrünü serapa dönüştürmüş, çocukları eğitimini doğru yoldan alıkoymuş, kısacası ömürlerin yazık olmasına neden olmuştur. Kız burada remzi anlamda kullanılmıştır. “Kendi çocuğumu boğarak öldürdüm”,- denilen sözde kendi itikadımı, yani kara kitap dolayısıyla oluşmuş itikadımı tümüyle, bir daha dirilmeyecek şekilde öldürdüm, gibi anlamda algılamak yerindedir.

Şunu da söylemek icap eder: sanat eserinde yazar üslubu hakkında konuşulurken, sanatçının sırf eser şahıslarının varlığa münasebetini dikkate alarak, onların gerçek hayattaki siyretine önem vermemesi de tek yönlü görüşlere götürür. XX. yüzyılın seksenli yıllarından başlayarak, şuralar cumhuriyetinde serbest fikir yürütmek temayülleri – prensipleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Şura adamları artık dünyaya daha geniş bakma hemde beşeri ve milli gelenekleri pekiştirme imkanına sahip olmuştu. Böylece, sanatı, edebiyatı ancak mefküre gözüyle değil, beşeri özellikler ölçütüyle nitelemek mümkün olmuştu. Nazar İşankul sanatı, denemeleri işte aynı dönemde oluşmaya başladı diyebiliriz. Yazar tüm fikir adamı gibi dünyaya serbest gözle bakmaya, yani olaylara karşı kendi görüşünü belirtmeye çalışmıştır. Bağımsızlık, erk denilen düşüncelerin anlamını aydın bir sanatçı olarak algılamıştır. Onun eserleri üslubunda insan çeşitli rakurs-açıdan gözetildiğinin sırrı da sosyal hayatta vuku bulan değişimler ürünü olmasıdır.

Çağdaş özbek nesrinde anlam, ifade üslubu olarak iki çeşit durumu gözetmek mümkün:

Birinci, şura düzeni döneminde oluşmuş kapalılık, önemsememek, ihmallik, hissizlik, insancıl ilişkilerin çiğnendiğini yansıtıldığı eserler. Yani insanın kölelik ve mütelik işkencesine düşmesi ve ona alışması.

İkinci, kendini anlamaya çalışan, mevcut düzene karşı kalbinde isyan uyanan kahraman tasviri-yankısı. Bu gibi eserlerde gönüle göçmemiş, yani gerçek olmayan itikat nedeniyle tüm evladın kaderi tenezzüle uğradığı, hiç sönmeyecek ve yenilmeyecek diye sanılan kommünist eğitimin darmadağın olduğu, insanların zorunlu ve çok sahte duygu ve görüşleri sürükleyip attıldığı kendine özgü üslup görüntülerinde yansıtılır. Sanatçının individüelliği, dünyagörüşü, estetik tefekkür boyutu, tarihi durum, insan tefekküründe zahir olan değişimler onun sanatında, özellikle üslubünde ortaya çıkıyor. Bu durum çağdaş özbek yazarları, bilhassa deneme yazarları sanatında net olarak gözükmektedir.

Dilmurad Haldarov

Özbekistan Cumhuriyeti, Özbekistan Milli üniversitesi
öğretim görevlisi/
nodirbek_82@mail.ru

KAYNAKLAR:

Nazar İşankul. “Kara Kitap”. Yalpiz Kokusu, “Şark” YAYIMEVİ, -T.: 2008. 193-250.s.

Prof. Dr. Hamidullah Baltabayev. NESİR ve ÜSLÛP. Aktaran: Yusuf AVCI. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006 (Türkiye).

Rasulov.A. “İlmi Garibeyi Özleyerek...”. T. “Maneviyat”, 1998, 27.s.

Uluğov. A. Değişmekte Olan Edebiyat Manzaraları. “Şark Yıldızı” dergisi, 1998 yılı 6.sayı.

Dilmurad HALDAROV'un
“Üslup ve yenilenme dönemi ” makalesine

TAKRİZ

Özbek yazarları özellikle son dönemlerde önemli konuları içeren ve sanatsal üslupla yansıtan dikkate şayan kıssalar yazdılar. Nazar İŞANKUL'un “Kara Kitap” kıssası bu bakımdan önem arzetymekte ve okuyucular tarafından coşkuyla okunan kıssadır.

Dilmurad HALDAROV'un makalesinde işte bu kıssanın özelliklerine değinilmekte, yazarın sanatsal mahareti örneklerle analiz edilmektedir.

Umarım makaledeki bilgiler ve tahlil sonuçları kardeş Türk okuyucuları için de yararlı olacaktır.

Prof. Doç. Dr. Hamidulla BALTABAYEV